

MÁRKUS BÉLA

„az emlékezet útvesztőiben”

Papp Attila Zsolt: Az atlantiszi villamos

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

Az erdélyi s egyáltalán, a magyar derékhad költői közül méltatlanul kevés figyelemben, nemhogy elismerésben részesült Papp Attila Zsolt. Csak találgatni lehet, nem amiatt sorolódik-e hátra a kánonalkotók listáján, mert a helyköziek úgy tartják róla (is), hogy költészetével az „etnonacionalista-maszkulinista ideológia sulykolásába” kezdett. Már ha valóban efféle jelzőkkel illethetőek a négy lírai kötete sorában a legutóbbinak a letagadhatatlanul transzszilvanista hagyományú versei – hiszen pusztán a könyv címe, *Az atlantiszi villamos* alapján is inkább gondolhatni eme örökség elrejtésére, semmint vállalására, Atlantisznak mint elsüllyedt szigetnek, kontinensnek a fantasztikum világába való felemelésére, utópiában vagy ellenutópiában történő megidézésére. Hozzá még az anakronizmus kellékével, a villamossal groteszk játékoságot, hangoltságot ígérve. Ezt a feltevést támaszthatta alá a korábbi kötet, a négy ciklusra osztott *Vízimozi* (2014), a tudományos-fantasztikus irodalom és a filmművészet alkotásaira való utalásaival (Bradbury, Lem, *A nyolcadik utas: a Halál, Solaris*). A „térkijelölés” eleve absztrakt és abszurd: az első ciklus az űrben a bolygók között, a Holdon a „holdpolgárt” jeleníti meg – ez a címe –, a második pedig – ismét a címet idézve – a „vízi embert”, a tengermélyi város lakóját. És városok fenn az égben, a mennyben is – középpütt pedig, a földi kérdés, nyilván nem az otthonosságérzet, az elégedettség sugallta: „Miféle tájat lehet még belakni, / milyen a hely, hol élni érdemes”. A *Holdpolgár* 8. beszélője töpreng így, felvillantva ötletét. „E helyen épül otthonunknak mása, / s mert honvágy öl és meglegyint a nemlét, / költöztessük át e tág vidékre / – ha nincsen jobb ötletünk – teljes Erdélyt”. A honvágyon túl más okát nem adja a költöztetésnek, a magasság és mélység, a fenn és lenn egymást kiegészítő ellentétpárját tekintve mégis szembe-tűnhet, hogy nem a vízi világba, a megjelenített Atlantiszra és a hozzá hasonló szigetekre merítené alá, menekítené Erdélyt. S ha játékos is a terv, távoli hasonlatosságként előhívhat egy megokoltabb és kevésbé derűs elképzelést. „Ha Váradot vissza nem vesszük, ha Erdélyt elvesztjük, ne is hadakozzunk bár azután, hanem avagy most avagy sohasem; fussunk ki az országbul, ha eztet resteljük. Ugy hallom Braziliában elég pusztaság van; kérjünk spanyol királytul egy tartományt, csináljunk egy coloniát, legyünk polgárrá” – vetette föl Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosságot* keresve.

Erdély, Atlantisz, sőt Brazília: *Az atlantiszi villamos* fő motívumai mintegy előzetesként kivetítődnek a *Vízimozi* vásznára. Arányeltolódás észlelhető: a holdpolgár alakja égi homályba vész, az űr, a kozmosz nem az ő, hanem az Isten terepe lesz (*Istenem, te roppant űrhajó; Isten kése*). A vízi emberre viszont „számtalan nevesincsen mélytengeri írnok” és „sok atlantiszi ember: Hunyadi M., Bethlen G., Mikes K.” vár „Tengerkolozsvár és Vízierdély / időtlen jelen idejében” (*Az erdélyi tenger*). Itt már nincs kétség a transzszilvanista örökség vállalását illetően, noha az alapul szolgáló „eredeti” szöveg, a pretextus vagy hypotextus még áttételesen, közvetett módon sem neveztetik meg, ellentétben például Arany balladájával, *A walesi bárdokkal*. A leplezett kiindulópont az *Atlantisz harangoz*, Reményik Sándor jelképi erejű költeménye, amelyről, persze, tudható, hogy úgy alárendelt szöveg (hypotextus), hogy egyben fölérendelt (hypertextus) is, maga a költő fedi fel, hogy Rákosi Viktor regényének, az *Elnémult harangoknak* továbbírása, értelmezése. Mi megértük a „lázalomnak hitt látását százaszorosan meghaladó valóságot. Transzylvánia elsüllyedt és harangjai elnémultak”, de „Isten különös kegyelméből” „újra megszólaltak a mélyben” – írta az 1925-ös kötete elé. A vers záró sora refrénszerű ismétlése ennek, előtte a kéréssel, emlékeztetéssel: „Magyar hajósok, hallgatózatok, / Ha jártok ott fenn fürgeteges éjben: / Erdély harangoz, harangoz a mélyben”.

Feltételezhető, talán e motívum elhasznált volta miatt nincs a Reményik-vers az utaltak között. De lehet, hogy a kötet ciklusai elé állított nyitó költemény, a *Valaki ismét* meglesett szereplője, „Epi-kuros, az utolsó normális bölcselő” szellemét követve szűrte, ritkította meg így a hivatkozásokat. A görög filozófus ama etikai tanítását, miszerint „élj rejtve”, poétikai eljárásmoddá alakította, a titok-

zatosság, a többértelműség érdekében leplezve vagy kibontatlanul hagyva egy-egy versszervező elemet. A jelentéskeresés játékanak izgalmát úgy is növelve, ahogy a kötetcímmel teszi, amikor elrejt egy versbe, s onnan emeli ki. „KS-apokrif” – áll mottóul e vers előtt, a monogrammal csakúgy, mint a műfaji megjelöléssel is próbára téve az olvasót, vajon tudja-e, kit takar a név s melyik művet írja át, „hamisítja meg” (lefordítva az apokrif egyik jelentését) e „kétséges hitelű” alkotás, a *Valaki jár a víz alatt*. Papp Attila Zsolt bravúrja, hogy Kányádi Sándor *Valaki jár a fák hegyén* című, „az erdélyi és az egyetemes magyar költészet, a vallási-spirituális létélményekkel telítődő elégikus-gondolati vallomáslírának” eme „remeke” (Bertha Zoltán), az istenkeresés, a népi vallásosság, valamint a tudományos világkép beépítésének „összegző mesterdarabja” (Pécsi Györgyi) méltó párját alkotta meg. Párját, pontosabban, az élet- és létszemlélet tekintetében az ellenversét, aminek megalkotásához szüksége volt egy kellékre, egy eszközre, az ugyancsak Kányádi megénekelte holt vágányra dőcögött villamosra (*Kuplé a vörös villamosról*). A kommunizmus eszméjének és gyakorlatának eme allegóriája a társadalmi ideológia, a mindennapi politika síkjára tereli, ami a másik versben transzcendens lényegként, a metafizikai istenkeresés jeleként mutatkozik meg. A *Valaki jár a víz alatt* alanyának („valaki”) semmi köze a fák hegyén járóhoz, aki „gyújtja s oltja” az emberéletek csillagát – nem a mindenható vagy oltalmazó Isten ő, hanem „idegen”, aki „az atlantiszi villamos / ablakába áll inteni”. De ezt is csak „mondják” róla, ezt is csak „láthatnánk”, ha „a déli fény” át bírna hatolni az irdatlan víztömegben. Így, miként az Isten, láthatatlan ő is, amint integet, talán mert búcsúzkodik („mondják, az égi rétre tart”), talán mert figyelmeztet, hogy a víz áradásának „se vége nincs, se kezdet / az Erdély nevű kontinens/ sodródik távolabb vele”.

Ezen a kiszolgáltatottságról, tehetetlenségről, netán megalkuvásról árulkodó sodródás-képzeten alapul (a már idézett) *Az erdélyi tenger* is. A Király utcával jelölt-azonosított hely mint „egy tengerország, / a vízmélyek felé sodródó / elsüllyedt, megtalált városállam” látomása rajzolódik ki, ahonnan a beszélő a hazatalálás reményében tempózna tovább, ám elnyeli „a Főtér alatt megnyílt / feneketlen Mariana-árok”. Sodródás, süllyedés, zuhanás – a képzelet az elveszés, a pusztulás mintáit sorolja. A fenyegetettségét, valamilyen ismeretlen erő önkényét. Az erőszak tombolását, amelynek leírásához, szemléltetéséhez a költő sokféle szöveget találkoztat egymással – középpontban *A walesi bárdokkal* és a hasonlóképpen fölismerhető Shakespeare-drámával, a *III. Richárd*dal. E két mű apokrif idézése *A Milford-öböl felé*, valamint *A Kolozsvár–York alagút* szövegvilágában Papp Attila Zsolt nagy leleménye. A versek alanyait úgy beszélgeti Albionról, Montgomery váráról, a yorki tartományról és a napsütésről, hogy mindezek emlékezetébe idézzék az uralkodót, mintha a ballada, illetve a dráma Edward királya ugyanazon alak lenne. S noha nagyjából kétszáz év választja el egymástól kettejük – I. és IV. Edward – trónra lépését, majd az utóbbi fiának, III. Richárdnak uralkodását, a versek leíró elemei a különbség, a távolság helyett a közelséget, az azonosságot nyomatékosítják. „Állhatsz bármelyik velszi parton, / a túloldalon ugyanaz van” – állítja az előbbi, „Hisz ugyanaz a nap süt itt is, ott is” – tudatja az utóbbi. S telhetek évszázadok, a meggyilkolt bárdok „vértavas” máglyája éppúgy a zsarnokságra emlékeztet, mint III. Richárd belépője: „úgy döntöttem, hogy gazember leszek”. Az „időalagútban”, „hol királyok járnak álruhában”, emiatt is kapcsolódik össze Kolozsvár és York. „hadd látom, úgymond, mennyit ér a vér, / a méreg vagy a vakszerencse tán, / hogy Albion napfénye vagy Erdély / ossziános köde lesz hazánk” – hangzik egy belső, nem tudni, kihez köthető (persze, az Arany-ballada szavait ismétlő) beszéd, ám bárkihez is, a benne búvó ellentét ismét egy új verset von be az alárendeltek körébe. Ez pedig a „Jer, Osszián, / ködös, homályos énekeddel” refrénjét ismétlő *Ősszel* Arany Jánostól, amelynek panasza, az „Oda van a szép nyár, oda!” a Shakespeare-dráma monológjának derűjét – „York napsütése rosszkedvünk telét / Tündöklő nyárrá változtatta át” – oszlatja el. Az Arany-vers „Enyésző nép, ki méla kedvvel / Multján borong” melankolikus hangulatát pedig az alagutas költemény „Mennyi változó, mennyi kijárat, / titkos menekülési útvonal / az emlékezet útvesztőiben” sóhajtása erősíti fel. Van itt azonban egy játékosnak tetsző elem, a mottó parafrázisa: „Mátyás király, magyar király / Léptet fakó lován. / Hadd látom, úgymond, mennyit ér / A yorki tartomány” – amely, ugye, Edward királyt Mátyásra cserélve mintha pusztán derűt, szellemességet igyekezne belopni a nyomasztó zsarnokság birodalmába. Holott a történelem menetéről, az erőszak folytonosságáról még sötétebb képet festhet, egymáshoz hasonlítva a két királyt – ossziáni ködbe takarva Mátyás kegyetlen ítéleteit, ahogy (1467-ben) az erdélyi „három nemzet”, a magyar megyék, a szász és a székely székek ellene fellázadó vezetőivel bánt, tüzes vasfogókkal csípve, marcangolva, kerékbe törve, nyársra vonva, felnégyelve a pártító köznemeseket.

„Pár lézengő ritter maradt csak, ennyi / a hőstörténet, újraírt mítoszok szavatosságán elmélkedni nem ér” – immár szokott módon, jelöletlen idézetként tűnik fel a *Bánk bán* Biberachjához kapcsolt megnevezés (*Utóvéd. A zöldhajúak*), nyilvánvalóvá téve: fontosságukat veszítették a szellem és az erkölcs értékei, mintái. S az utópisztikus, „kétezer-nyolcvanötben” (is) játszódó események azt jövendölik, visszakapcsolva az elsüllyedt sziget vagy állam képzetéhez, hogy „szépek leszünk a tengerfenéken, / Nemo atlantiszi vendégeiként” – ám ennél is csüggedtebben, közel az epikuroszii ataraxia, a rendíthetetlen nyugalom állapotához ismeri fel: „...egyik történet sem az, amelyben / lennünk kéne”.

Ilyen történet viszont a *Brazíliaé*, nem Zrínyi, hanem Captain Joshua amerikai tengerész, kalandor és író nyomán vagy nyomában, ahová – mint az őt megszólító lírai alany mondja – „szép visszatérni száz év / elmúltával, ha átítatott a tömény / emlékezés”. A Nemess László-regény, a *Józsua* hőse az egész világ megismerésére csábít, s a különös lény, a vízitigris útjának követésére, hogy „hány Atlantison / meg esőáztatta Macondón, hány / szögletű kerek erdőn keresztül / ér a Hold alá” (*A vízitigris*). A képzelet ebben a Violának ajánlott versben éppolyan mesei környezetet és alakokat teremt, mint a varázsolás vagy a szemfényvesztés – ez támaszthat „homokvihart / lezárt könyvtárszobánkban”, ez hullámoztatja át a tengert a konyhaasztalon és kószáltathat kint a teraszon egy tigrist (*Igy lettél láthatatlan*). A fantáziájában s nem a kedvében szertelen költő itt és a Kosztolányi Dezső Ilona-verséhez hasonló könnyedségű, kedvességű, dallamos rímelésű *Violában* a legderűsebb, legjátékosabb.

A tigrisek egzotikus, mesei világa csakúgy kalandra hívja a lírai alanyt, mint a második ciklus, *A Villa Diadoti-töredék* szinte mindegyik darabja. Különcködő, hóbortos alakok vonulnak itt el, egy világkatasztrófa átélői, szemtanúi: a szereplők s a körülmények felkeltik azt a „leküzdhetetlen különösségérzetet”, ami az esztéták szerint a fantasztikum alapköve. Az elszabadult képzelet szüleményeinek tűnnek (fel), akik valóságos személyek voltak, rémtörténetnek, ami valaha százezernyi ember pusztulásával járt: egy vulkánkitörés. A világtörténet krónikáiba bejegyzett história: Svájcban, a Genfi-tó partján, Cologny település Diadoti kastélyának nyaralni vágyó vendégeit – mintegy mellékesen, az angol romantika második nemzedékének olyan alkotóit, mint Byron, Shelley, Mary Shelley, Percy – ki sem engedi a szobájukból az örökös esőzés és a nappali sötétség. Mindezek okozója a messzi indonéziai Tambora vulkán, ködöt és zúzmarát küldve szét, porral és hamuval töltve meg a Föld egész légkörét. A *Jég* című vers mint egy tudósítás ad számot erről: „a szél vulkáni pernyét hord / Indonéziából, ránk záródik / a Villa Diodati. Az ilyen // júniusokban, júliusokban / – a saját történeteink foglyaként – // féljük az Istent istentelenül. / Odakint havas eső, idebent / ülünk a kandaló körül, önnön / domesztikált kísérteteinkkel.” E kísértetek: az összezártágban kitalált s Mary Shelley írta rémgregény, a *Frankenstein, vagy a modern Prométheusz* hőse, aztán a *Vámpyre*, aki Byron orvosa, John Polidori fantáziájának szülötte, ő Bram Stoker nevéhez kapcsolódva *Drakula* címen lett világhírűvé. A versek különböző helyzetű – hol tudósító, hol emlékező szerepű, hol monologizáló, hol dialógust kezdeményező – lírai alanyai a katasztrófa érzetétől sújtottan főként a művészet értelmén és hatásán tépelődnek. Az alkotó halálán és halhatatlanságán – miközben a bezártság érzelmi s érzéki kilengésekre, szexuális csábításokra indítja a szereplőket. „Csak egyvalaki legyen halhatatlan” – sóhajtozik a *Megérkezés* álmodója, kinek „korábbi életében” Mary volt a nője. „Tudom jól, nem vagyok Keats, se Byron, / néhanap csak név szerinti Shelley, / visszaúton, túl a szemhatáron / valaki az arcuk megteremti” – szól dallamosan, keresztrímeken szökdelve egy szerepvers. Egy másikban pedig *Percy Shelley a férfikorra gondol*, s ugyancsak az alkotás maradandósága gondolkodtatja: „Férfikorbán az ember inkább Balzac, / Arany János vagy Johann Goethe, / ki felméri, mivel távozik innen”. Nemes gesztus Aranyt az európai klasszikusok közé emelni, ám viszonzása is lehet annak a figyelemnek, amivel ő fordult Byronhoz, fordítani és egyáltalán, olvasni. Ezért is halatszóddhat a Villa Diodatihoz közeli, a titokzatos elbeszélőtől viszont „nagyon távoli” Független Nyugalom villa udvarán *Arany János hangja a rádióban*, amint mi mást, mint a „független nyugalmat” kérő *Epilogust* mondja, „egymás után / többször”. E „fáradt és bölcs” hang csak megerősítheti a messziről jött lírai alanyt abban a hitében, hogy felesleges „minden esti, reggeli és délutáni kérdés”. A „rezzenéstelen fűszálakat” nézve minek bolygatni, ahogy itt egy nevet nem kapó költő tette, hogy „miért nő, hogyha leszárad”, s amire egy szintén névtelenül hagyott próféta rég figyelmeztetett: „Elszárad a fű, elhervad a virág, ha ráfúj az ÚR szele.” E bibliai ige nem hangzik fel, nem marad viszont el az élet végességével való szembenézés, a *Genfi zsoldárban* a „jóságos Isten” nem a „Tebenned

bíztunk eleitől fogva” megőrzött reményével szólíttatik meg, hanem „Az embereket te meg hagyod halni” józan belátásával, a „kimúlni hagysz bennünket oly hirtelen, / mint egy álom” szelíd számonkérésével.

A *Megunt balladák* ciklus egyes darabjaiban a közel és a távol ellentétei vagy összefüggései paradoxonokba és oximoronokba tömörítve egy-egy életérzés, hangulat hordozói, a világszemléletet az abszurd és a nonszensz felé közelítve. A *Távoli járatok közelednek* örzi a történelmi látásmód fő jellegzetességét, a haladás ellenében a változatlanlanság eszméjét, a minden ismétli önmagát gondolatát: „más városok járatain lopva / ugyanaz a fény csorog az ablakokra” – mondja páros rímekben valakinek vagy magának a beszélő. A ritmus döccenőivel érzékeltetve közérzetét, epikuroszi nyugalomát: „ahol nem vagyunk, ott talál meg a másik, // szobákban, ahol senki nem keres rég, / mert ott-honossá vált az idegenség”. A *Ha bárki hívna, nem vagyunk* a reményeket nem tápláló „megrekedt idő” verse: „minden / elveszett és megfordíthatatlan”, talán csak két ember, talán egy család, talán egy (nemzeti) közösség panaszával. Vagy a beismeréssel, a bizonyossággal, hogy „szépen / rohadt el minden kezeink között” (*Reggeli egy francia kastélyban*). A Shakespeare *V. szonettjével* találkozó versszöveg, *Az órák* csak az első sorban folytatja tovább – *melyek halk remekbe fogták* – a jelölt idé-

zetet, aztán elhagyja a „nyarunk a meg-nem-álló idő / zord télbe hajtja s ott megöli” borús jövődőlését, hogy helyette ismét (jelöletlenül) Atlantisz mozdítsa a képzeletet. Talán a kedveshez, talán önmagához fordul a beszélő, látva és láttatva, hogy „összes” arca, azaz felvett vagy rákényszerített szerepei „úgy sülyednek el, mint régi ország, / egy volt kultúra, amely messzehangzott, / és álmainkban visszajár azóta. / mert elhittük, hogy mindig volna más kor, / egy reneszánsz, barokkos égi zóna, / hol tudnak még valami jó halálról”.

S a halál metafizikai és spirituális fogalma nyitja meg a negyedik ciklust, első versével, *A lassúság dicséretével* az erdélyi költészetnek azt a hagyományát írva tovább, amelyik – mint Pomogáts Béla kifejtette – „a maga történelmi és kisebbségi tapasztalatai következtében nem annyira a transzcendens élményeket éli át, inkább az Istennel vívott, az istenhitért vívott küzdelem élményeit”. „Légy oly mozdulatlan, mint az Isten, / aki nem halott, csak nem ad semmi / életjelt magáról. Csak ül otthon / egy lefüggönyözött szobában, nézi / az árnyak baljós rajzolatait / a falon, és számolja az egyre / fogyatkozó, halk dobbanásokat” – e nyitás aligha jellemezhető a szent és profán szembeállításával, az Isten szerepe a gondviselés, oltalmazás helyett a figyelő emberé lesz. Ezt is kétségbe vonja azonban a *Holtidőben* „egy nő”: „én számolom, mondja, / nem az Isten, kihagyó szívveréssel”. Az életét összegző beszélőt azonban más nyomasztja: „halogatástól a meghalogatásig, / pátosztól a melankóliáig / jól kivehető az út, amelyen / illetet volna megfordulni végül, / pályát módosítani, kilépni / a folyton elhúzódozó holtidőből”. Szellemes és szemléletes jelenet játékos a hétköznapi Isten: „hírlík”, tán krumplihámozás közben megvágta az ujját, s éles kése „repülő tárgyként / ütötte át az ózónréteget”, azóta hitújítók, szentek, vezérek, „bármire kapható írások” keresik az elejtett kést, „miközben odafönt nem történik / semmi, csak az Úr estebédjét / későbbi időpontra halasztja” (*Isten kése*). S a tevékeny, a „sosem létezett / dolgokat” teremtő s formáló Isten képe mellett (*Az Úristen leghosszabb napja* – Szilágyi Istvánnak) ott a segítségre szorulóé. Akit „más galaxisokba vitt a dolgod, / kioltottál néhány napkorongot; // megfigyelni vágysz, ma ez a terved, / recsegsz-ropogsz, nem bírod a terhet, // és nézed, ahogy rá feszül az ég, / ha osztoznál velem, segítenék” (*Istenem, te roppant úrhajó*).

A megszólítható, emberien esendő Isten fenn a galaxisok közt, s lenn a tengerfenéken az Istentől elhagyott atlantiszi ember, ki más történetben vágyrna lenni – Papp Attila Zsolt kötetében e végleteket kapcsolja össze az irodalmi, bölcséleti szövegek erős és színes fonalaiból sodort kötél. (*Erdélyi Híradó–Orpheusz*, 2018)

